

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ

ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ

EDUCATION AND INNOVATION

*Абакир Мамытов,
педагогика илимдеринин доктору, профессор,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: abakir.mamytov@mail.ru*

**КЫРГЫЗСТАНДАГЫ МЕКТЕПТИК БИЛИМ БЕРҮҮНҮН МАКСАТЫ, МОДЕЛИ
ЖАНА МАЗМУНУНУН ЭВОЛЮЦИЯСЫ: ЧЕНЕМДИК-УКУКТУК ЖАНА
ИЛИМИЙ-АНАЛИТИКАЛЫК СЕРЕП**

*Абакир Мамытов,
доктор педагогических наук, профессор,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: abakir.mamytov@mail.ru*

**ЭВОЛЮЦИЯ ЦЕЛЕЙ, МОДЕЛИ И СОДЕРЖАНИЯ ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
В КЫРГЫЗСТАНЕ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЙ
И НАУЧНО-АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР**

*Abakir Mamytov,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
E-mail: abakir.mamytov@mail.ru*

**EVOLUTION OF THE GOALS, MODEL AND CONTENT OF SCHOOL EDUCATION IN
KYRGYZSTAN: A REGULATORY AND SCIENTIFIC-ANALYTICAL REVIEW**

Аннотация: Бул макалада эгемен Кыргызстандагы мектептик билим берүүнүн 30 жылдан ашык убакыттагы максаттык, моделдик жана мазмундук өзгөрүүлөрүнүн эволюциясы талдоого алынат. Конституциянын 1993–2021-жылдардагы редакцияларынын нормалары, «Билим берүү жөнүндө» мыйзамдын үч муунунун укуктук-методологиялык өзгөчөлүктөрү, 6 жаштан окутуу маселеси, он эки жылдык билим берүүгө өтүүнүн ички жана сырткы өбөлгөлөрү, компетенттүүлүк мамиле жана функционалдык сабаттуулуктун мектептик билим берүүнүн жаңы мазмунун аныктоодогу ролу системалуу изилденет. Жыйынтыгында, билим берүүнүн өнүгүүсүнө дүйнөлүк тенденциялар, ЮНЕСКОнун классификациялары, PISA эл аралык баалоо программасы, улуттук идеологиялык документтер олуттуу таасир эткени тастыкталды.

Аннотация: В статье проводится анализ эволюции целей, модели и содержания школьного образования Кыргызстана за более чем тридцатилетний период независимости. Исследуются нормы Конституции в редакциях 1993–2021 годов, три поколения Закона «Об образовании», вопросы начала обучения с шести лет, внутренние и внешние предпосылки перехода на двенадцатилетнее обучение, роль компетентностного подхода и функциональной грамотности в формировании обновленного содержания образования. Результаты исследования подтверждают значительное влияние мировых образовательных тенденций, классификаций ЮНЕСКО, международной программы PISA и национальных идеологических документов на развитие школьного образования в Кыргызстане.

Annotation: This article analyzes the evolution of the goals, model, and content of school education in the Kyrgyz Republic over more than thirty years of independence. It examines the constitutional norms in their 1993–2021 editions, the three generations of the Law “On Education,” the issue of starting school at the age of six, internal and external prerequisites for transitioning to a 12-year education system, and the role of the competency-based approach and functional literacy in shaping the updated curriculum. The findings confirm that global educational trends, UNESCO classifications, the PISA international assessment program, and national ideological documents have significantly influenced the development of school education in Kyrgyzstan.

Түйүндүү сөздөр: мектеп билим берүү, билим берүү реформасы, укуктук анализ, компетенттүүлүк мамиле, функционалдык сабаттуулук, он эки жылдык билим берүү.

Ключевые слова: школьное образование, образовательная реформа, нормативно-правовой анализ, компетентностный подход, функциональная грамотность, двенадцатилетнее образование.

Key words: school education, educational reform, legal analysis, competency-based approach, functional literacy, twelve-year education.

Киришүү. Билим берүүгө багыт берүүчү жетектөөчү идеялар бийликтин мыйзам чыгаруучу бутагы тарабынан кабыл алынат. Алар мыйзамдык актылардын эки негизги категориясына таандык: 1) Конституция жана мыйзамдар; 2) Президенттин Жарлыктары, Министрлер Кабинетинин токтомдору жана тескемелери. Изилдөөлөр бул документтер мектептик билим берүүнүн максатын, моделин жана мазмунун түзүүдө чечүүчү ролду ойной турганын көрсөттү. Мектептик билим берүүдө компетенттүүлүк мамиле жана функционалдык сабаттуулук мектеп билиминин мазмунун иштеп чыгууда маанилүү методологиялык негиз катары таанылды.

Методология. Изилдөөдө төмөнкү методдор колдонулду: ченемдик-укуктук актыларды талдоо; адабий булактарды салыштыруу жана жалпылоо; моделдик жана мазмундук өзгөрүүлөрдү системдүү анализдөө; тарыхый-логикалык реконструкциялоо. **Объект** – эгемендик жылдарында кабыл алынган билим берүү тармагындагы

ченемдик-укуктук актылар, **предмет** – мектептик билим берүүдөгү максаттык, моделдик жана мазмундук өнүгүш динамикасы.

Натыйжалар жана талдоо. Кыргыз Республикасынын алгачкы Конституциясында (1993-жыл, 5-май) билим берүүгө тийиштүү бир катар максаттык жана укуктук нормалар каралган. Эгемендик жылдары Конституция 6 ирет өзгөргөнү (1994, 1996, 1998, 2003, 2007, 2010-жж.), алар мамлекеттик башкаруу формасына жана бийлик бутактарынын ыйгарым укуктарына карата киргизилгени белгилүү. Соңку Конституцияда (2021-жыл, 5-май) мамлекеттик башкаруу формасын өзгөртүү, ошону менен бирге билим берүүдөгү максаттык жана укуктук нормаларды заман чакырыктарына шайкеш келтирүү миссиясын аткарды.

Алгачкы Конституцияда билим берүү маселелери ар бир жарандын билим алууга, жалпы негизги билим милдеттүү, аны ар бир адам мамлекеттик жана муниципалдык окуу жайларда акысыз алууга укуктуу экендиги белгиленген. Ошондой эле мамлекет ар бир

жаранды мектепке чейинки билим берүү мекемелеринен тартып негизги билим берүүгө чейин мамлекеттик тилди жана эки эларалык чет тилди окутуп-үйрөтүүгө шарттарды түзөөрү, ар бир жаран акысыз, ошондой эле акы төлөп билим алууга укуктуу экендиги (32-берене) каралган. Совет доорундагы Конституциялык нормалардан айырмаланып билим берүүдө мамлекеттик тилди окутуу жана акы төлөп билим алуу нормалары алгачкы ирет киргизилген [1].

Соңку Конституцияда жогоруда белгиленген нормалар такталган жана төмөндөгү тартипте таризделген: «ар бир адам билим алууга укуктуу»; «негизги жалпы билим алууга милдеттүү»; «ар бир адам мамлекеттик билим берүү уюмдарында мектепке чейинки, жалпы негизги, орто жалпы жана баштапкы кесиптик билимди акысыз алууга укуктуу»; «мамлекет мектепке чейинки билим берүүдөн баштап орто жалпы билим берүү уюмдарына чейин ар бир жарандын мамлекеттик, расмий жана башка бир чет тилди окуп-үйрөнүүсү үчүн шарттарды түзөт»; «мамлекет мамлекеттик, муниципалдык, жеке менчик жана башка формадагы окуу жайларын өнүктүрүү үчүн бирдей шарттарды түзөт», – деген нормаларды камтыды (46-берене). Жаңы нормалардын курамын «кесиптик билимди акысыз алуу укугу», «окуу жайлардын менчик формаларын (мамлекеттик, муниципалдык, жеке менчик жана башка) так көрсөтүү», «мектепке чейинки билим алууга олуттуу көңүл буруу» түзөт. Ошондой эле мамлекеттин «ар бир адамдын билим алуу укугуна кепилдик кылуусу», «менчиктин түрүнө карабастан билим берүү уюмдарында билим берүүнүн бардык түрлөрүн жана формаларын колдоору», «ар бир окуучуга, окутуунун сапатына жана педагогикалык кызматкерлердин статусун жогорулатууга камкордук көрөөрү», «мамлекеттик билим берүү уюмдарынын ишин каржылоосу жана материалдык-техникалык жактан камсыз кылаары» (22-берене) да баса белгиленген [2].

Конституциялык нормалар эреже катары тармактык мыйзам тарабынан өркүндөтүлөт

жана аларды ишке ашыруу жолдору тастыкталат. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» мыйзамы эгемендик жылдары үч ирет жаңыланды (1992, 2003 жана 2023-жж.). Жаңы муундагы мыйзамдарды кабыл алуу аралыктары ар кандай багыттагы өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү менен коштолуп жатты. Биздин аналитикалык сереп алардын жалпы саны отузга жеткенин, сегизи 2012-чи, жыйырма экиси 2020-жылдарга карата киргизилгенин тастыктады [3, 6 бет]. Башкача айтканда, тармактык мыйзамдын талаптарын мезгил чакырыктарына шайкеш келтирүү аракети тынымсыз көрүлүп турду.

Алгачкы мыйзамдын мектептик билим берүүнүн өсүп-өнүгүшүнө кошкон салымы зор. Мыйзамга карата адистик жана коомдук пикир оң болгонун да белгилөө зарыл. Анткени, мыйзамдагы идеялар, совет доорундагы көз караштан айырмаланып, олуттуу өзгөрүүлөрдү демилгелөөгө жана ишке ашырууга мүмкүндүк берген укуктук базаны постсоветтик өлкөлөрдүн арасында алгачкылардан болуп түптөгөн. Алардын негизгилери билим берүү мекемелеринин окутуу, тарбия берүү, ишмердүүлүк багыттары жана менчик формалары ар түрдүү болоору, таланттуу окуучуларды тандоо жана чыгармачылык менен өнүгүшүнө шарт түзүү ж.б.у.с. нормалар экендигин баса көрсөтүү зарыл.

Бирок, алгачкы мыйзамга мүнөздүү бир катар кемчиликтер да орун алган. Аны мыйзамдын мазмундук белгилерин так аныктаган, аларды чечмелөөдө жана ишке ашырууда адистик олуттуу роль ойногон «негизги терминдер жана түшүнүктөр беренеси өз алдынча каралбаганы бышыктайт. Логикалык көз караштан алганда негизги терминдердин жана түшүнүктөрдүн илимий жактан такталып турушу кадересе көрүнүш. Аны КМШ өлкөлөрүнүн мыйзам чыгаруу тажрыйбасы, 1999-жылы Парламенттер аралык ассамблея сунуштаган «Билим берүү жөнүндө моделдик мыйзам» [4], 2012-жылы «Гуманитардык кызматташтык боюнча мамлекеттер аралык фонд» (МФГС) иштеп чыккан «Көз карандысыз мамлекеттерге мүчө

мамлекеттердин билим берүү тармагындагы макулдашылган терминдердин жана аныктамалардын сөздүгү» [5] тастыктайт. Жалпылап айтканда эгемендик жылдардагы мектептик билим берүүнүн максаттык, моделдик жана мазмундук өсүп-өнүгүшү белгилүү бир деңгээлде жогоруда белгиленген жагдайлар менен тыгыз байланышта болду.

Алгачкы мыйзамга кайрылып мектептик билим берүү түшүнүгү кеңири колдонулганын, улуттук билим берүү системасынын негизги звеносу катары таанылганын, моделдик өңүттө үч баскычтан турганын белгилейбиз. Алар башталгыч (1-4-класс), негизги (5-9-класс) жана орто билим берүү (10-11-класс) баскычтары эле [6]. Аталган моделдик белгилер узак жылдар бою колдонулду жана соңку мезгилдеги мектеп билимин 12 жылдык билим берүүгө трансформациялоо программасы кабыл алынгандан кийин өзгөртүлдү [7].

Мыйзамдык көз карашта мурда колдонулуп келген «мектептик билим берүү баскычы» түшүнүгү «деңгээл» түшүнүгү менен алмаштырылды жана билим алуу мөөнөттөрү олуттуу өзгөртүлдү. Мурдагы тажрыйбадан айырмаланып башталгыч билим берүү 1-6-чы, негизги билим берүү – 7-9-чу жана орто билим берүү 10-12-класстарда орун алмакчы болду. Ар бир деңгээлдин максаты так аныкталды жана анын акыркы деңгээли профилдик окутуу багытын карманаары киргизилди [8].

Алгачкы мыйзамдагы максаттык маселеге кайрылып анын жалпы жонунан аныкталганын (коомдун талаптарын жана инсандын калыптанышын эске алуу менен окуучулардын билимин, билгичтиктерин жана көндүмдөрүн калыптандырат), ошол эле мезгилде ар бир баскычка карата такталбаганын байкоого болот. Максаттык багыттагы үч түшүнүк (билим, билгичтик жана көндүм) негизинен советтик педагогика илиминде түптөлгөнүн жана билим берүүнүн мазмундук багытын аныктоодо методологиялык роль ойногонун да четке кагууга болбойт. Орун алган тенденция узак жылдар

бою орун алды жана 2014-жылдары өзгөрүүгө дуушар болду. Анын өзөгүн күтүлүүчү натыйжага карата негизги басымды жасоо, мектеп бүтүрүүчүсүнүн компетенттүүлүгүн калыптандыруу идеясы түздү жана мамлекеттик билим берүү стандартын жаңылоо менен коштолду [9].

Мындай жаңылануунун себеби дүйнөлүк тажрыйбада мектеп билиминин натыйжалуулугу салыштырма изилдөөлөрдүн жыйынтыктарына таянары менен түшүндүрүлөт. Бул өңүттө PISA (Programme for International Student Assessment) аталыштагы 15 жаштагы окуучулардын билимдеги жетишкендиктерин баалоонун эл аралык программасы (2000) маанилүү роль ойнойт. 3 жылда бир ирет жүргүзүлүүчү салыштырма изилдөөлөрдүн жыйынтыктары өлкө жетекчилерине тийиштүү саясий чечим кабыл алууга мүмкүндүк берет. Мындай жагдай XXI кылымдын башында КМШ өлкөлөрүнүн арасында алгачкылардан болуп Кыргызстанда орун алды. Биздин окуучулар эки ирет PISA изилдөөлөрүнө катышып (2006;2009), тилекке каршы, экөөндө тең акыркы орунду ээлешти. Ага байланыштуу, мектеп билиминин мазмунун олуттуу реформалоо, жаңы муундагы билим берүү стандартын, окуу программаларын жана окуу-методикалык комплекстерди иштеп чыгуу чечими кабыл алынды [10]. Билим берүү процессин күтүлүүчү натыйжага багыттап уюштуруу, билим алуучулардын окуу жетишкендиктерин объективдүү баалоо инструментарийлерин иштеп чыгуу жана көз карандысыз баалоо институттарын кеңири жайылтуу менен коштолду.

Мазмундук маселеге кайрылып анын тартипке келтирүү чарасы көрүлгөнүн белгилейбиз. Мыйзамдык деңгээлде «мамлекеттик билим берүү стандарты» түшүнүгү киргизилгенин (1992), анын мааниси өтө жогору болгондугун тастыктайбыз. Анткени, билим берүү мекемелерине берилген эркиндик (окутуу, тарбия берүү, ишмердүүлүк багыттары, менчик формалары боюнча ар түрдүү болуу укугу) бүтүрүүчүлөрдүн билим деңгээли эквиваленттүү экендигин тастыктоо зарылдыгын курчутту, ар түрдүү типтеги

жана түрдөгү окуу жайлардан берилген документтерди расмий таануу маселесин алдыңкы позицияга чыгарды.

Соңку мезгилдеги адистик жана жалпы коомчулуктун бүйүрүн кызыткан маселе мектеп билимин 12 жылдык билим берүүгө трансформациялоо маселеси болду. Мындай өзгөртүүлөрдүн өбөлгөлөрү катары бир катар олуттуу жагдайлардын эске алынганын белгилейбиз. Орчундуу сырткы өбөлгөлөр катары төмөндөгүлөр таанылды: дүйнө жүзүндө 156 өлкөдө 12 жылдык мектептик билим берүү модели колдонулат; мектеп билиминин натыйжалуулугун аныктаган PISA изилдөөлөрүнүн тыянактарына караганда алдыңкы 30 орунду ээлеген өлкөлөрдө 12 жылдык билим берүү ишке ашырылат; 12 жылдык билим берүүгө окуучулар 6 жаштан баштап тартылат, бирок билим берүүнүн модели ар түрдүү болот жана жалпы натыйжага ар кандай таасир тийгизет; XXI кылымдын алгачкы жылдарына мүнөздүү Европа өлкөлөрүнүн мектеп билиминдеги лидерлик позициясы 2015-жылдардан баштап Чыгыш өлкөлөрүнө өтүү тенденциясы орун

алып келет; батыш өлкөлөрүнөн айырмаланып чыгыш өлкөлөрүндөгү билим берүүнүн миссиясы жана мазмуну күтүлүүчү натыйжага карата айырмаланат; күтүлүүчү натыйжалардын борборунда коомдук маанилүү баалуулуктар турат [11].

Аталган өбөлгөлөрдүн экөөсүнө кайрылып төмөндөгү тенденцияларга токтолобуз. Биринчиден, билим берүүгө окуучуларды 6 жаштан тартуу дүйнөлүк масштабда кеңири жайылган, бирок конкреттүү жаш курагы ар түрдүү. Мисалы, мектепте милдеттүү окууну баштоо курагы Венгрияда 3, Нидерланды, Австралияда 5, дээрлик көпчүлүк өлкөлөрдө 7 жашка чейин кездешет. Кыргыз Республикасынын башкы педиатрынын көз карашына таянып өлкөбүздүн балдары социалдык, психологиялык жана физиологиялык жактан даяр жана биринчи класска 6 жаштан баштап кабыл алса болот деген тыянакка келдик. Моделдик ар түрдүүлүктүн таасири соңку чейрек кылымда 12 жылдык билим берүүгө өткөн өлкөлөрдүн мисалында тастыкталды (табл.). Негизги чечим $6+3+3=12$ модели ынанымдуу деген маалыматка негизделди.

11 жылдык билим берүүдөн 12 жылдык билим берүүгө өткөн өлкөлөрдүн PISA-2022 изилдөөлөрүндөгү рейтингдик көрсөткүчтөрү

1-таблица.

№	Өлкө	Модель	PISA-2022 изилдөөсүндө ээлеген деңгээли
1	Польша	$6+3+3/4=12/13$	Жогору
2	Грузия	$6+3+3=12$	Төмөн (60-орун)
3	Монголия	$5+4+3=12$	Төмөн
4	Филиппин	$6+4+2=12$	Төмөн
5	Турция	$4+4+4=12$	Орто (38-орун)
6	Онтарио, Канада	$6+6=12$	Жогору

Экинчиден, билим берүүнүн миссиясы жана мазмуну күтүлүүчү натыйжаларга карата аныкталышы, күтүлүүчү натыйжалардын борборунда коомдук маанилүү баалуулуктардын туруу тенденциясы олуттуу роль ойноду. Мындай чечимге соңку мезгилге мүнөздүү орун алган ички өбөлгөлөрдүн таасири чоң болду. Алардын

негизгиси катары Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыктары «Улуттук дем – дүйнөлүк бийиктик» уңгуюлу аталыштагы доктринасын [12] жана 2021-2026-жылдар мезгилине Кыргыз Республикасында «Кыргыз жараны – жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү» Концепциясын [13] белгилейбиз.

Моделдик жана мазмундук жаңыланууда оңойго турган жок. Алардын ченемдик-укуктук актыларда кандай өңүттө каралганына кайрылып төмөндөгүлөрдү белгилейбиз.

Биринчиден, эгемендик жылдары тармактык мыйзам үч ирет жаңыланды. Аны 1-чи муундагы мыйзамдын 2-чи жана 3-чү муундагы мыйзамдар менен жаңылоодо Кыргызстандын ыкчамдыгы далилдейт. Эгерде 2-чи муундагы мыйзамды кабыл алууга Россия Федерациясы 20 (2012), Беларуссия, Казакстан 15 (2007) жыл убакыт аралыгында даяр болушса, Кыргызстан 11 жылда жетишти (2003) жана башка КМШ өлкөлөрүнөн айырмаланып 3-чү муундагы мыйзамды да кабыл алды (2023).

Экинчиден, Кыргызстандагы 2003-жылы кабыл алынган мыйзамдын концептуалдык өзөгүн ЮНЕСКО сунуштаган билим берүүнүн эл аралык стандарттык классификациясы (МСКО-1996), коомдун жашоосундагы рыноктук мамилелердин тереңдеши, дүйнөлүк билим берүү аймагынын чакырыктары, улуттук билим берүү системасын дүйнөлүк билим берүү аймагына жуурулуштуруу ж.б.у.с. тенденциялар түздү. Ал эми 2023-жылы кабыл алынган мыйзамда билим берүү тармагындагы мамилелерди Кыргыз Республикасынын жаңыдан кабыл алган Конституциясынын талаптарын жетекчиликке алуу менен жөнгө салуу, билим берүүнү ведомстволук башкарууга негизделген бир нече мыйзамдардын ордуна бир мыйзамга топтоштуруп-бирдиктештирүү, буга чейин орун алып келген укуктук коллизияларды жоюу жана заманбап чакырык-тенденцияларды жетекчиликке алуу максатында ишке ашырылды.

Үчүнчүдөн, мектеп билимине окуучуларды 6 жаштан тартуу маселесине кайрылып билим алууга эрте жаштан тартуу дүйнөлүк масштабда негизинен кеңири жайылганын, бирок окуучунун конкреттүү жаш курагына карата анын ар түрдүү экендигине жогоруда токтолдук. Тийиштүү чечимди кабыл алууда Кыргыз Республикасынын башкы педиатры Ш. Сулаймановдун [14] «кыргыз балдарынын

социалдык, психологиялык жана физиологиялык даярдыгын, ошондой эле дүйнөлүк тажрыйбаны эске алуу менен биринчи класска 6 жаштан баштап кабыл алса болот», – деген пикири эске алынды. Илимий изилдөөлөргө кайрылып профессор Н.А. Асипованын «Окутуу жана өнүгүү» аттуу монографиясында [15, 47-бет] төмөндөгүдөй маалымат орун алаарын да белгилейбиз. «Акыркы 75-100 жылдын ичинде жаңы төрөлгөн баланын салмагы 2,0-4,7 кг түзүп, орточо эсеп менен 7% га жогорулайт, салмактын өсүү темпи 100-300 граммды түзөт. Ал эми жаңы төрөлгөн баланын бою мурдагы доорго салыштырмалуу 1% чоңураак (500 граммга чейин), баланын салмагынын эки эсе өсүшү 5-6 айлыгында эмес, 4-4,5 айлыгында байкалганы да тастыкталган. Ошол эле учурда 5,5 жаштагы баланын салмагы жана бою 1980-жылдагы 7 жаштагы бала ээ болгон салмакка ээ болгон. Демек, балдар биринчи класска социалдык жактан бир топ жеткиликтүү өнүккөн абалда келишет, – деген тыянак негизделген.

Мыйзамдык актыларга кайрылып 1-чи муундагы мыйзамда «балдарды мектепте окутуу ата-энелердин жана алардын мыйзамдуу өкүлдөрүнүн каалоосуна жараша, эреже катары, 7 жаштан кечиктирилбестен башталышы милдеттүү» (16-берене) деп белгиленсе, 2-чи муундагы мыйзамда тийиштүү норма бир аз өзгөртүүгө дуушар болуп окутууну 6-7 жаштан баштоого уруксат берген (16-берене). Ошол эле мезгилде, 2-чи муундагы мыйзамда мектеп билиминин баскычтары, окутуу мөнөөттөрү жана мамлекет кепилдик кылган шарттары так аныкталып [16] башталгыч билим берүү 1-4-чү, негизги билим берүү 5-9-чу, жалпы орто билим берүү 10-11-класстарда ишке ашат деп белгиленген.

Мамлекет жарандардын мамлекеттик жана муниципалдык окуу жайларында мамлекеттик билим берүү стандарттарынын деңгээлинде акысыз жалпы орто билим алуу укугун ишке ашырууну камсыз кылаары так көрсөтүлгөн. Мектептик билим берүү инсандын коомдогу активдүү ишмердүүлүгү үчүн жетиштүү болгон өзүнүн баскычтарына

ылайык келген билимди, билгичтикти, практикалык көндүмдөрдү жана өнүгүүнү камсыз кылат жана кесипке жана квалификацияга ээ болуу үчүн база болуп кызмат кылаары белгиленген. Мектепте билим алуунун башталышын бир аз төмөндөтүү менен бирге ар бир класста окутуунун узактыгы бир окуу жылынан кем эмес болуу талабы коюлган. Аталган талаптар мурдагы билим берүү мыйзамына караганда бир топ прогрессивдүү идеяларга негизделген деп баалоого татыктуу.

3-чү муундагы мыйзамга кайрылып балдарды мектепке тартуу тартиби өзгөргөнүн, б.а. окуучунун жаш курагын аныктоо укугу Министрлер Кабинетине жүктөлгөнүн көрөбүз. Тактап айтканда, мыйзамда «Балдарды мамлекеттик жана муниципалдык жалпы билим берүү уюмуна кабыл алуу Министрлер Кабинети тарабынан аныкталуучу тартипте жүзөгө ашырылат», – деген жаңы норма киргизилген (8-глава, 4-пункт). Ошол эле учурда, мектеп билиминдеги «билим берүү баскычы» (ступень образования) түшүнүгү «билим берүү деңгээли» (уровень образования) түшүнүгү менен алмаштырылган. Мындай өзгөртүү структуралык түзүмдөрдүн санын ЮНЕСКО сунуштаган классификациянын талаптарына (МСКО-2011) дал келтирүү аракети деп баалоого татыктуу. Бирок, алардын аталыштары, биздин оюбузча, тийиштүү окшоштукка жеткирилген эмес. Мисалы, эл аралык классификацияда биринчи деңгээл «башталгыч билим», экинчи деңгээл – «орто билим берүүнүн биринчи этабы», үчүнчү деңгээл – «орто билим берүүнүн экинчи этабы» деп аталат. Ал эми биздин мыйзамда «башталгыч жалпы» (биринчи деңгээл), «негизги жалпы» (экинчи деңгээл) жана «орто жалпы билим берүү» (үчүнчү деңгээл) аталыштары колдонулган.

Мектептик билим берүүнүн максатына кайрылып 2-чи муундагы мыйзамда анын билим берүүнүн биринчи баскычына карата так аныкталганын, ал эми экинчи жана үчүнчү баскычтарына карата толук кандуу жана так маалыматтын каралбаганын белгилейбиз. Биринчи баскычта (башталгыч

жалпы билим берүүдө) баланын инсандыгын калыптандыруу, анын интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү, окуп жаткан тилде бекем эсептөө, окуу жана жазуу көндүмдөрүн, ошондой эле мамлекеттик жана расмий тилдерде баарлашуу көндүмдөрүн түзүү максатын көздөөрү көрсөтүлгөн. Ал эми калган баскычтарга карата (негизги жана орто жалпы билим берүүдө) тийиштүү шарттарды камсыз кылууга басым жасалган. Натыйжада, мыйзамдык норма катары экинчи баскычты бүтүргөн окуучулар үчүнчү баскычта акысыз окууну улантуу мүмкүнчүлүгү да каралган. Эгерде окууну улантууну каалабаган учурда окуучу кесиптик башталгыч же кесиптик орто билим берүү уюмдарынан билим алууга милдеттүү экендиги көрсөтүлгөн. Ага байланыштуу, экинчи баскычтагы мектеп билими башталгыч жана орто кесиптик билим алууга, ал эми үчүнчү баскычтагы мектеп билими жогорку кесиптик билим алууга зарыл болгон фундаменталдык теориялык даярдыкты, инсандын жалпы маданиятын калыптандырууну жана окуп жаткандардын таламдары жана жөндөмдөрү боюнча профилдик тереңдетилген даярдоону камсыз кылаары белгиленген. Белгилүү бир деңгээлде жогоруда белгиленген жоболорду мектеп билиминин экинчи жана үчүнчү баскычтары көздөгөн максатты мүнөздөйт деген бүтүм чыгарууга негиз болот.

Ал эми үчүнчү муундагы мыйзамда мектеп билимин максаты тыкыр тактоолор менен коштолгон. Башталгыч жалпы билим берүү баланын өздүгүн, функционалдык сабаттуулугун, мамлекеттик жана расмий тилдерде баарлашуу көндүмдөрүн калыптандырууга (8-глава, 5-пункт), негизги жалпы билим берүү билим алуучунун функционалдык сабаттуулугун, окуу-таанып-билүү ишинде заманбап компетенцияларын, маданий-нарктык багыттарын жана өз алдынча билим алууга умтулуусун калыптандырууга багытталаары (6-пункт), ал эми орто жалпы билим берүү жалпы билим берүүнүн жыйынтыктоочу баскычы болуп саналаары жана алган көндүмдөрүн күнүмдүк турмушта

пайдаланууга, адистештирилген жөндөмдөрүн, билим алуучунун кызыкчылыктарын өнүктүрүүгө, профилдик билим берүүгө, андан ары кесиптик өсүүсүн жана карьера тандоосун калыптандырууга багытталаары (7-пункт) баса көрсөтүлгөн. Башка сөз менен айтканда мыйзамдык максаттык талаптар мектеп билим берүүсү күтүлүүчү натыйжага карата багыт алышы, методологиялык өзөгү катары таанылган компетенттүүлүк мамиленин кеңири жайылышы жана алардын ар бир деңгээлге карата такталышы менен коштолгон.

Эгемендикке ээ болгон жылдардагы мектеп билиминин моделдик өнүгүү компонентине кайрылып анын совет доорунда калыптанган үлгүсү узак жылдар бою дээрлик сакталып келгенин байкайбыз, ал эми билим берүүнүн мөөнөтүнө кайрылып тарыхый өнүгтө бул көрсөткүч эки ирет өзгөргөнүн тастыктайбыз. Биринчи ирет 10 жылдык билим берүүдөн 11 жылдык билим берүүгө өтүү эгемендикке ээ болгон алгачкы жылдары орун алса (1996-ж.), 11 жылдык билим берүүдөн 12 жылдык билим берүүгө өтүү демилгеси 2024-жылы демилгеленине күбө болобуз.

Албетте, мындай демилгени ишке ашыруу узак убакытты талап кылаары белгилүү, анткени мектептик билим берүүнүн мамлекеттик стандартын, ар бир предметтин предметтик стандартын жана окуу программаларын иштеп чыгуу, алардын негизинде жаңы муундагы окуу-методикалык куралдарды жазуу, илимий-методикалык экспертиза жүргүзүү, апробациялоо, андан соң массалык тираж менен басып чыгаруу жана мектептерди камсыз кылуу түйшүктүү жумуш экени талашсыз. Андан да олуттуусу жаңыдан иштелип чыккан мектеп билиминин мазмунун жана методикасын өздөштүрүү менен байланышкан мугалимдердин адистик даярдыгын жакшыртуу, квалификациясын жогорулатуу, ар бир предметке карата кайра даярдоодон өткөрүү жана жаңы формациядагы жогорку билимдүү педагогикалык кадрларды даярдоону жогорку окуу жайлардын шартында жолго коюу көйгөйлөрү күн тартибине коюлду.

Мектеп билимин алууга 6 жаштан баштап тартуу шарты ири шаарларда олуттуу көйгөй жаратканын да белгилөө зарыл. Өзгөчө, Бишкек жана Ош шаарларында мектептик билим берүү уюмдарынын жетишсиздиги, СанПиндин (Санитарные правила и нормы) окуучуларды класстарга жайгаштыруу талабын аткаруу, окуучуларды эки-үч смена менен окутуу тажрыйбасын чектөө, шаардагы автомашина тыгындырынын өсүшү менен байланышкан көйгөйлөр оор болуп коомчулуктун жана бийлик бутактарынын бүйүрүн кызытып турду. 12 жылдык билим берүүгө өтүү демилгесин Жогорку Кеңештин бир катар депутаттары байма бай сындап турушту. Жогоруда белгиленген көйгөйлөрдү чечүү жаңы чечимдерди кабыл алуу менен коштолду.

Окуу-методикалык комплекстерди басып чыгаруу жана мектептерге өз убагында жеткирүү маселесин каржылоо алгачкы ирет мамлекет тарабынан колго алынды жана окуучуларга бекер берилмекчи болду. Мектеп билимине тартууда «Наристе» программасы боюнча тарбияланган балдар 2-чи, тийиштүү даярдыгы жоктору 1-чи класска кабыл алынмай болду. Ата-энелеринин туруктуу жашаган дарегине карата билим берүү уюмдары сунушталды жана аларды каттоо санариптик ыкма менен жүргүзүлдү. Бул кадам ири шаарлардагы автомобиль тыгындырын чектөө аракети катары сунушталды. Натыйжада, мурдагы жылдары мектеп билимин алууга 140-150 миң окуучу тартылып келсе, быйылкы жылы 1-2-класстарда окуган окуучулардын саны 227 миңге жетти. Бирок, окуу-методикалык комплекстерди иштеп чыгууда, басууда жана мектептерге жеткирүүдө, окуучуларды класстарга жайгаштырууда бир катар олуттуу кечигүүлөр жана көйгөйлөр орун алып келгенин, түзүлгөн кырдаал акырындык менен жоюла баштаганын да тастыктайбыз.

Мектеп билиминин мазмунуна кайрылып анын методологиялык өзөгүн төмөндөгү күтүлүүчү натыйжалардын курамы аныктанын тастыктайбыз. Күтүлүүчү натыйжалардын борборунда негизги баалуулуктар,

кийинки катмарларында компетенттүүлүктөрдүн жана аларга негизделген функционалдык сабаттуулуктардын, ал эми мектептик билим берүүнүн жалпыланган жыйынтыгы катары – окуучунун инсан катары калыптанышы орун алганын байкоого болот. Мектеп билиминин миссиясы окуу жайдын бүтүрүүчүсү өз алдынча чечим кабыл алууга жараган, жоопкерчиликти, ийкемдүү, ачык, эмгекчил жана чыгармачыл болгону маанилүү деп табылды.

Изилдөөнүн жыйынтыктары глобалдык билим берүү реформаларынын тенденциялары менен салыштырылып, Кыргызстандын моделдик өзгөчөлүктөрү дүйнөлүк практика контекстинде бааланат. 12 жылдык билим берүү, компетенттүүлүккө негизделген стандарттар жана мектеп түзүмүн жаңылоо маселелери талдоонун өзөгүн түзөт.

Корутунду. Кыргызстандагы мектептик билим берүүнүн максаттык, моделдик жана мазмундук компоненттери акыркы 30 жылда бир нече этаптык реформаларды баштан кечирип, ченемдик-укуктук актылар аркылуу жаңыртылып турганы аныкталды. Билим берүүнүн 12 жылдык моделине өтүү – дүйнөлүк тенденциялар, демографиялык өзгөрүүлөр, экономикалык жана социалдык факторлордун таасиринен келип чыккан мыйзам ченемдүү кадам экендиги тастыкталды.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. 1993. 5-май. [Электрондук ресурс]: <https://cbd.minjust.gov.kg/1/edition/989125/kg>
2. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. 2021. 5-май. [Электрондук ресурс]: <https://cbd.minjust.gov.kg/1-2/edition/1202952/kg>.
3. Мамытов, А. Основные понятия закона Кыргызской Республики «Об образовании» в контексте законов государств-участников СНГ. А. Мамытов. – Бишкек, 2022. – 64 с.
4. Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств-участников Содружества Независимых Государств «О модельном законе «Об образовании» от 3 апреля 1999 года № 13-8 [Электронный ресурс]: <https://eccis.org/page/7782/modelnyj-zakon-ob-obrazovanii>
5. Словарь согласованных терминов и определений в области образования государств-участников Содружества Независимых Государств / под научной редакций д.т.н., профессора Н.А. Селезновой. – М.: НИТУ «МИСиС», 2012. – 244 с.
6. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» мыйзамы. 1992-жылдын 16-декабры № 1074-ХП.
7. Программа по трансформации системы образования Кыргызской Республики «Алтын Казык» (2025, февраль 25). Распоряжение Кабинета Министров Кыргызской Республики: [Электронный ресурс]: <https://cbd.minjust.gov.kg/44-153/edition/28275/ru>.
8. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» мыйзамы. 2023-жылдын 11-августу № 179. [Электрондук ресурс]: <https://edu.gov.kg/organizations/8/pages/286/>
9. Государственный образовательный стандарт среднего общего образования, утвержденный постановлением Правительства Кыргызской Республики 2014 году от 21 июля № 403.
10. Мамытов, А. Концептуальные идеи обновления ступеней и содержания школьного образования в Кыргызской Республике // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2017. – № 3 (43). – С. 3-13.
11. Концепции перехода на двенадцатилетнее школьное образование (2024, октябрь 30). Постановление Кабинета Министров Кыргызской Республики: [Электронный ресурс]: <https://edu.gov.kg/posts/3614/>
12. Кыргыз Республикасынын «Улуттук дем – дүйнөлүк бийиктик» унгузолу (2024, 18-декабрь). Кыргыз Республикасынын

- Президентинин Жарлыгы: [Электрондук ресурс]: <https://cbd.minjust.gov.kg/18-11/edition/23328/kg>
13. Кыргыз жараны – жарандардын өзүн-өзү таануусун өнүктүрүү Концепциясы (2020, 13 ноябрь). Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы: [Электрондук ресурс]: <https://cbd.minjust.gov.kg/430346/edition/1253187/kg>
14. Сулайманов, Ш. К вопросу о начале школьного обучения с 6 лет. [Электронный ресурс]. https://mnenie.akipress.org/unews/un_post:42286
15. Асипова, Н.А. Окутуу жана өнүгүү. Практикага багытталган монография. – Б.: 2024. – 230 б.
16. Закон Кыргызской Республики «Об образовании» от 11 августа 2023 года № 179. [Электронный ресурс]. <https://cbd.minjust.gov.kg/4-3419/edition/1273902/ru>